

פירוש
רבי יצחק
עראמה
בעל עקדת יצחק
לחמש מגילות

מגילת רות

מתוקן ע"פ כת"י ודפו"ר
בהשלמת החלק שהיה חסר בדפוסים הישנים (כחצי הפירוש)
בתוספת מבוא וביאור מקיף
ועם ביאורי ר' שמעון משניטך, מקור חיים, ברורי המדות וזרע יצחק

נערך בס"ד ע"י
ארז סבג ואורי אדרעי

הגהה וביקורת
הרב אריאל אביני

שנת רבנו יצחק ערמה (תשפ"א) לפ"ק

באר שבע

לשליחת הערות והארות, ולרכישת הספר:

054-6562370

Erezsab@gmail.com

כל הזכויות שמורות

אין להעתיק, לצלם, לשכפל, לאחסן
במאגרי מידע ספר זה, חלקים ממנו או
כולו, בארץ ובחו"ל בכל צורה שהיא, אלא
ברשות מפורשת בכתב מהמו"ל.

עיצוב כריכה ושערים

יעל 0527674639

תוכן העניינים

מבוא	א
פירוש רבי יצחק עראמה על מגילת רות	יז
נספח א: דפוס ונציה של"ג	סט
נספח ב: ביאור רבי שמעון משניטך	עה
נספח ג: ביאור מקור חיים	פ
נספח ד: ביאור ברורי המדות	פט
נספח ה: ביאור זרע יצחק	צג
נספח ו: ביאור פירוש רי"ע למשא ומתן שבין בועז לטוב	צז

מבוא לפירוש רבי יצחק עראמה על מגילת רות

רבי יצחק עראמה – תקופתו, חייו ופעלו

רבי יצחק עראמה (להלן: רי"ע) נולד בערך בשנת ק"פ (1420) בצפון ספרד¹. בתחילה ישב בסאמורה שבמערב קסטיליה ועמד בה בראשות ישיבה, ובהמשך שימש ברבנות בקהילות הקטנות שבערים טאראגונה ובורג'ה במדינת אראגון. אח"כ עבר לעיר קלעת איזוד, וגם בה שימש כרב וראש ישיבה. רי"ע ומשפחתו גלו בגירוש ספרד בשנת רנ"ב (1492) והגיעו לנאפולי. מדברי בנו ר' מאיר בהקדמתו לספרו מאיר תהלות עולה שרי"ע נפטר שם כשנתיים לאחר הגירוש.

יהדות ספרד סבלה רבות משנאת גויי הארץ ומקנאותם הדתית. בשנת קנ"א (1391) התרחשו פוגרומים גדולים שגרמו לשממון רוחני ולדלדול קהילות ישראל בספרד. בעוד שיהודים רבים מסרו נפשם על קידוש השם, ורבים אחרים שהמירו דתם עשו זאת בעל-כרחם, היו גם כאלו שבגדו בדתם והמירו אותה מרצון.

מן הפולמוסים הספרותיים שהיו בין היהודים למומרים מתגלה שרובם הגדול של המומרים היו מחוגי המשכילים והעשירים, שבקלות ניתקו את קשריהם עם מסורת אבותיהם. מאגרתו של יהושע הלורקי (שהשתמד בעצמו כמה שנים אחר כתיבתה) אל רבו לשעבר המומר פאול מבורגוס, בה מנסה להתחקות אחר סיבת המרתו, ניתן ללמוד על ארבעה גורמי שמד:

‘ואם באולי חשקה נפשך המתאווה לעלות במעלת העושר והכבוד... ולהשביע נפש שוקקה מכל מאכל אשר יאכל, ולחזות בנועם זיו קלסתר פני נשים נכריות?

ירושלים ותל אביב תשט"ז, עמ' 26 ואילך. לא טרחנו לציין למקורות, והחפץ בהם ימצאם שם.

1. בכתיבת קורות חייו רי"ע נעזרנו בעיקר בספרה של פרופ' שרה הלר-וילנסקי, ר' יצחק עראמה ומשנתו, מוסד ביאליק ודביר,

והפירוש מפ"ג פסוק ח עד הסוף) שפירושו למגילות נדפסו בבולונוי רצ"ח⁸. פרופ' מ"ב לרנר הוסיף על ראיותיו, והדפיס את הפירוש החסר ע"פ כתה"י⁹. בשנת תשע"ד נדפס כל הפירוש ע"י הרב שמחה חסידה¹⁰.

בדרך עבודתנו מצאנו הוכחות נוספות לזיהוי פירושו האמיתי של רי"ע. להלן יובאו הראיות שעמדו עליהם החוקרים הנ"ל בתוספת ההוכחות שעלו בידינו:

הקדמות ריב"י למגילות שהוכנסו בטעות לפירושי רי"ע

בפתיחת פירוש רי"ע לכל מגילה ישנה הקדמה הפותחת: 'להיות כי כל הנמצאים יודעו מצד סבותיהם, וסבות כל דבר ארבעה חומר וצורה פועל ותכלית, לכן ראיתי להקדים לפירוש מגלה זו ידיעת סבותיה הארבעה ופירושם'. וכאן מופיע הסבר ארוך על חומר המגילה, צורתה וכו'. אח"כ מופיעה הקדמה שניה הפותחת: 'אמר המחבר, או: 'אמר יצחק בר משה בר מאיר בן עראמה נב"ת'.

ההקדמה הראשונה נמצאת בפירוש ריב"י (דף ב ע"ב – דף ו ע"א). ריב"י פותח את ספרו בכתיבת הקדמה ארוכה, ובה דן בכל אחת מחמש המגילות ברציפות בזו אחר זו. אח"כ עובר לביאור מגילת שיר השירים, ואחריה לביאור מגילות אחרות. הקדמה זו הועתקה מפירוש ריב"י לפירוש רי"ע, ופוצלה לחלקיה – בכל מגילה הקטע השייך לה¹¹.

בעלותו של ריב"י על הקדמה זו מתבררת מכמה טעמים:

1. פירושו של ריב"י נדפס בחייו¹², ואילו פירושו של רי"ע נדפס (כעבור למעלה מעשרים שנה) אחר פטירת מחברו¹³.

פירושי רי"ע עראמה, פירושי רי"ע בן יחייא, פירושי רי"ע יעבץ, פירושי רי"ע טיטצאק; נערכו ע"פ דפוס וכת"י, ב"ב תשע"ד. הרב חסידה השתמש בכת"י נ"י.

11. הקטע שהועתק לעיל ('להיות... ופירושם'), שאצל ריב"י נמצא פעם אחת בפתיחת רצף ההקדמות, נכפל אצל רי"ע בפתיחת כל הקדמה.

12. בשנים רצ"ז-רצ"ח, ואילו ריב"י נפטר בשנת רצ"ט. (ראה בהערות לעיל).

13. הפירוש נדפס בשנת שכ"א, ואילו רי"ע נפטר בנאפולי בסמוך לשנת רנ"ה, כאמור לעיל.

8. בשער הספר: 'פירוש חמש מגילות, תהלים משלי איוב דניאל עזרא דברי הימים, חברו החכם הכולל האלהי דון יוסף יצ"ו... בולונוי, העיר"ה'. לפי האמור בשער התחילה הדפסת הספר בשנת ר"צ, אך נמשכה זמן רב, כמו שעולה מהתאריך שבחתימת הספר: 'תם ונשלם פה בולונוי שנת יפר"ח'.

9. 'תשלום פירוש ר' יצחק עראמה למגילת רות', ספר זכרון לשמואל קלמן מירסקי, תשל"א, עמ' קה-קכג. לרנר השתמש בכת"י וינא ופרמא.

10. 'מגילת רות ועליה ארבעה מיטיבי לכת,

2. תוכן ההקדמות מעיד שריב"י הוא מחברם. ניתן להוכיח זאת מן ההקדמה למגילת שיר השירים, בה מבאר הכותב כמה מפסוקי המגילה, וביאוריו מתאימים לפירוש ריב"י על אותו פסוק במקומו, ולא לפירוש רי"ע. לדוגמא¹⁴:

בהקדמה: 'ואיך כוספת לעבוד עבודת דודה ומצותיו בפרהסיא, ולא בסתר וטמון כאשר אנחנו עושים פה היום בגלותנו מפני לעג האומות ופחדם, והוא אומרה (ה, א) 'מי יתנך כאח לי' וכו'. ואכן, בפירוש הפסוק הנזכר מצאנו פירוש דומה אצל ריב"י: 'מי יתנך וכו'. דברי האהובה הכוספת הגאולה לעבוד דודה בפרהסיא, ולא בסתר כאשר אנחנו עושים פה היום בין האומות המבזות אותנו ואת עבודתנו'. ואילו רי"ע מבאר את כל הענין בדרך אחרת לגמרי: 'ולזה אמרה, תחת אומרה אז ישקני מנשיקות פיהו, אמרה עכשיו מי יתנך כאח לי, לומר שמרגשת בעצמה מן השלמות עם עוצם הכוסף והחריצות להדמות אליו ואל דבקותו, שאלמלא מחיצת החומר מפסקת, היא בעצמה תספיק לבקש אהבה ולישק אם תמצאהו בחוץ, כלומר אפי' כאן בחוצה לארץ...'

פירוש ריב"י למגילת רות שהחליף בטעות את פירוש רי"ע

המשווה את פירוש רי"ע לרות הנדפס בריווא - מפ"ג פסוק ח ועד סוף המגילה - לפירוש ריב"י לפסוקים אלו יראה שמדובר באותו פירוש ממש¹⁵. ובאמת בכתבי היד של פירוש רי"ע למגילת רות נמצא פירוש אחר לגמרי. גם כאן אין להסתפק בשאלה מי בעל דברים, וברור שהפירוש שנקרא בדפוס על שם רי"ע אינו לו אלא לריב"י, ופירוש רי"ע האמיתי הוא זה שבכתה"י. כאמור לעיל, פירוש ריב"י נדפס בחיי מחברו משא"כ פירוש רי"ע, ומלבד טענה זו יש להוסיף ראיות מהפירושים עצמם:

14. דוגמא זו הביא זנה במאמרו הנז' בהערה 5. יש להוסיף על דבריו, שלא רק פסוק זה אלא גם שאר פסוקי המגילה המתפרשים שם בהקדמה מתאימים לפירוש ריב"י בגוף המגילה ולא לפירוש רי"ע.

15. בפירוש ריב"י (ד, י) יש קטע ארוך הדין בטעם מצות יבום ע"פ סוד הגלגול. קטע זה פותח: 'אמר נ' יחיא, הנה נא הואלתי לדבר...'. בפירוש רי"ע פותח הקטע: 'אמר המחבר'. כאן המקום לציין שזנה רואה בקטע זה דברים שאי אפשר ליישבם עם שיטת רי"ע בספר עקדי שער ו' בעניין

הישארות הנפש. הפתרון לסתירה זו, לדעתו, הוא שקטע זה הוא מדברי ריב"י. ואם כי טענתו שרי"ע לא היה מסכים לדברים שכתב ריב"י אינה מוכרחת, כי גם בעיני רי"ע סמכות הקבלה והמסורת גוברת על מסקנות השכל האנושי, (ולענין עצם הסתירה, ראה בספרה של פרופ' הלר-וילנסקי (עמ' 47) שאינה רואה בעיה להתאים את האמור בפירוש לרות עם משנתו הכללית של רי"ע), מ"מ המסקנה אמת שקטע זה אינו מדברי רי"ע אלא מדברי ריב"י, ובהגלות כתבי היד איננו זקוקים לראיות מעין אלו.

ב. כתב יד וינא 178 [מתכ"י F 1445]. כולל את פירושי ר"י עראמה לקהלת, איכה ורות, וחיבורים נוספים. גם כת"י זה נכתב במאה הט"ז, והוא מסומן במהדורתינו באות ו.

ג. כתב יד פרמא 2210 [מתכ"י F 13366]. כולל את פירושי ר"י עראמה לרות, איכה ושיר השירים. גם כת"י זה זמנו מן המאה הט"ז. בסוף כתה"י כתב הסופר: "אל יאשימני כל הוגה בו, שהעתקתיו מהעתקה משובשת". כת"י זה מסומן במהדורתינו באות פ.

ד. נוסח דפו"ר, ריווא די טרינטו שכ"א, מסומן במהדורתינו באות ד.

מהדורה זו

הרב שמחה חסידה מביא²⁹ בשם לרנר שלהערכתו כת"י נ"י 'מעולה ומושלם יותר מהאחרים'. עם זאת, מעיון ולימוד בשלושת כתבי היד נראה שאין להצביע על אף כתב יד כמושלם לגמרי, שכן בכולם נפלו אי-אלו טעויות, ופעמים שקטע המשובש בכתב יד זה מתוקן בכת"י חברו, ופעמים בהיפך. על כן בחרנו לגבש משלושת כתבי היד ומדפו"ר את הנוסח הרהוט והנראה נכון. במדור שנויי נוסחאות הבאנו ע"פ רוב רק שינויים בעלי משמעות, ואילו שינויים שאינם מעלים ומורידים, ובפרט שינויים שנראה שמקורם בטעות המעתיק, השמטנו.

מלבד ההגהה המדוקדקת פתחנו את ראשי התיבות והוספנו פיסוק, חלוקה לקטעים וציוני מראי מקומות. כאשר כוונת רי"ע הייתה ברורה, ציינו את מראה המקום בסוגריים בגוף הטקסט, והיכן שהייתה מסופקת הבאנו את הציון בהערה.

עיונו המעמיק של רי"ע, לשונו המליצית וסגנונו הפילוסופי מקשים על הלימוד בספריו³⁰. כמה חכמים כתבו חיבורים המסייעים לרדת לסוף דעתו, ושמותיהם יפורטו להלן. בהערות ביארנו בהרחבה את המקומות הטעונים ביאור, אך נמנענו מלפרש מילים, שאולי אינן רגילות כ"כ כיום, אך מובנות בנקל לרוב הלומדים הרגילים בלשון המחברים הראשונים. במקומות רבים דברי רי"ע עניינים במקום אחד ועשירים במקום אחר, והיכן שראינו צורך הבאנו מהם. הבאנו את מה שהעיר ר"ש אלקבץ בספרו 'שרש ישי' על דברי רי"ע, וניסינו ליישבם ולעמוד על עומק שיטתו.

29. עמ' ד.

תשכ"ז, עמ' קסח, כותב: 'סגנונו קשה קצת, אך כדאי להתעמל בקריאתו, וסוף העונג לבא'.

30. הרב חיים ראובן רבינוביץ' במאמרו 'ר' יצחק עראמה - בעל העקידה', סיני ס',

הקדמה

‘אמר רבי זירא: רות אין בה לא טומאה ולא טהרה ולא איסור ולא היתר. ולמה נכתבה, מפני החסד, להודיעך כמה שכר טוב נותן לגומלי חסדים’ (רות רבה ב, יד).

אמר יצחק בר משה בר מאיר עראמה נב"ת¹

בספורי התורה טמונים ענינים נפלאים ותועלות נפשיות

ידוע כי התורה האלהית נפלאה היא ורחוקה מאד במדרגת ספורה מדרכי שאר הספרים, ודברי שאר הדתות בספריהם כמה שהיה^א, שת"ת^ב אין השקפתה אל הגדת הספור ההוא והודעתו לבד, רק אל ענינים נפלאים ותועלות נפשיות יודעו בו^ג. ועליהם אמר המשורר (תהלים קיט, יח) ‘גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך’. והאלי רבי שמעון בר יוחאי זצ"ל בספרו המזהיר כוזהר הרקיע אמר (וזהר ח"ג קנב, א): ‘ווי לההוא בר נש דאמר דהאי אורייתא אתיא לאחזאה ספורים לעלמא’ וכו'^ד, וכבר כתבנוהו עם דברים אחרים בספור גן עדן השער הז' מעקידת יצחק.

תכלית מגילת רות ללמודנו גודל שכר גומלי חסדים

הנה, לזה^ה לא נתקרה דעת זה החכם התלמודי^ו כמה שהודיעתנו המגלה הזאת

א. בנפד: שהיא. בדפוס ונציה שינו: שהוא. **ב. בו:** שתורתנו הקדושה. **ג. בד:** בה.

1. נפשו בטוב תלין.

2. בדפוס ובכת"י פ נ כתוב כך בראשי תיבות: ‘שת"ת’, אולם בכת"י ו: ‘שתורתנו הקדושה’. על כן נראה שאולי יש לפתור את ראשי התיבות בדרך דומה: ‘שתורתנו תתעלה’, וכפי שמצינו שרבינו כינה את התורה במקום אחר: ‘שהתורה האלהית שתתעלה’ (עקד"י שער עב).

3. ‘... ומילין דהדיוטי, דאי הכי אפילו בזמנא דא יכלין אינון למעבד אורייתא במילין

דהדיוטי בשבחא יתיר מכולהו'. וכן הוא לעיל שם בזהר (קמט, ב): ‘מאן דאמר דההוא ספורה דאורייתא לאחזאה על ההוא ספור בלבד קאתי, תיפח רוחיה, דאי הכי לאו איהי אורייתא עילאי אורייתא דקשוט, אלא ודאי אורייתא קדישא עלאה איהי אורייתא דקשוט'. עיין שם.

4. משום שבספורי התורה טמונים ענינים נפלאים ותועלות נפשיות.

5. רבי זירא.

מגילת רות

א וַיְהִי בַיּוֹם שֶׁפֹּט הַשּׁוֹפְטִים וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ וְיָלֵךְ
אִישׁ מִבֵּית לֶחֶם יְהוּדָה לָגוֹל בְּשָׂדֵי מוֹאָב הוּא וְאִשְׁתּוֹ

פירוש רבי יצחק עראמה

(א) ויהי בימי שפוט השופטים¹. במדרש (רות רבה פתיחתא, ב) אמרו חז"ל: 'על ידי שנתעצלו ישראל לעשות תשובה בימי השופטים, שהיו מרמין להקדוש ברוך הוא, מהם עובדים עבודה זרה ומהם עובדים להקדוש ברוך הוא - הרעיבן, שנאמר ויהי בימי שפוט השופטים ויהי רעב בארץ'. מהמבואר, שצורך המלך על העם הוא למנוע האנשים מעשות איש הישר בעיניו לתועלתו החלקי² לבד, כדי³ להסב פני מגמתם במעשיהם גם² אל הטוב הכללי, עד שיהיה כלל ופרט³ נשמר מהדברים המגונים ואין צריך לומר האסורים. וזה טעם מה שנאמר בפלגש בגבעה תחלה וסוף (שופטים יז, ו; כא, כה): 'בימים ההם אין מלך בישראל איש הישר בעיניו יעשה', כמו שפירשתי בשער צ"ה הוא שער המלך⁴. ולזה אמרו חז"ל⁵ כי להיות הימים ימי שפוט השופטים⁶, לסבת עשות קצתם

א. בד: וכדי. ב. בד חסר.

4. זו לשונו שם: 'אמנם כאשר לא יהיה להם מלך, הנה באמת לא ימצא להם זה הטוב מההקשר והסבת הענינים כלן אל הכללות, כמו שאמר הכתוב 'בַּיָּמִים הָהֵם אֵין מֶלֶךְ בְּיִשְׂרָאֵל אִישׁ הַיֵּשֶׁר בְּעֵינָיו יַעֲשֶׂה', כי כל אחד יפנה במעשיו אל תועלתו, ואותו ידרוש בכל כחו, ולא יקפיד אם יבוא נזק לחבירו, וכן יעשה חבירו עמו. וזה וזה לא יכוונו אל הטוב הכללי, עד שהיה מה שהיה אז מההפרדה והקטטה אשר היה בימים ההם'.

5. במדרש בו פתח.

6. ייתכן שכיוון אל דרשת חז"ל (ב"ב טו, ב): 'דור ששופט את שופטיו, אומר לו: טול קיסם מבין שיניך, אומר לו: טול קורה מבין עיניך; אומר לו: 'בִּסְפָּף הָיָה לְסִיגִים', אמר לו: 'סָבָאָה מְהוּל בְּמִינִם'' (ישעיהו א, כב).

1. בביאורו על מגילת אסתר (א, ב) כתב רבינו: 'בַּיָּמִים הָהֵם בְּשֶׁבֶת הַמֶּלֶךְ אֶחָדָא וְיָהִי רָעַב בְּאֶרֶץ וְיָלֵךְ אִישׁ מִבֵּית לֶחֶם יְהוּדָה לָגוֹל בְּשָׂדֵי מוֹאָב הוּא וְאִשְׁתּוֹ' - הוא כמו 'וַיְהִי בַיּוֹם שֶׁפֹּט הַשּׁוֹפְטִים וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ וְיָלֵךְ אִישׁ מִבֵּית לֶחֶם יְהוּדָה לָגוֹל בְּשָׂדֵי מוֹאָב הוּא וְאִשְׁתּוֹ' נראה שבכוונת רבינו להצביע על הדמיון שיש בין שתי המגילות: בשתיהן אנו מוצאים שתי פתיחות הבאות להודיע את זמן האירועים המתוארים להלן, פתיחה אחת כללית והשניה פרטית. במגילת אסתר: 'וַיְהִי בַיּוֹם שֶׁפֹּט הַשּׁוֹפְטִים' היא פתיחה כללית לזמן המגילה כולה, ואחריה 'בַּיָּמִים הָהֵם בְּשֶׁבֶת...' היא פתיחה פרטית למקרה המתואר מיד; במגילת רות: 'וַיְהִי בַיּוֹם שֶׁפֹּט הַשּׁוֹפְטִים' היא פתיחה כללית, ואחריה 'וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ' היא פתיחה פרטית למקרה המתואר מיד.

2. האישית.

3. האיש הפרטי והציבור כולו.

וְשְׁנֵי בָנָיו: בַּ וְשֵׁם הָאִישׁ אֱלִימֶלֶךְ וְשֵׁם אִשְׁתּוֹ נַעֲמִי

פירוש רבי יצחק עראמה

איש הישר בעיניהם בחטא עבודה זרה, ואין מלך בישראל מוחה בידם, היה רעב בארץ, דכתיב (דברים יא, טז): 'השמרו לכם פן יפתה לבבכם' וכו' וסמך ליה 'ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה'⁷ וכו'. והוא הרעב השישי מעשרה שמנו חכמים בעולם (רות רבה א, ד)⁸.

גם היה ענין אחר ממין 'איש הישר בעיניו יעשה'⁹. והוא, כי הלך איש מבית לחם יהודה מפני הרעב ההוא, לגור בשדי מואב, הוא ואשתו ושני בנים, מבלי מוחה ומערער בהם¹⁰. עם היות שהציאה מארץ ישראל לחוצה לארץ היא עבירה גדולה בישראל, עד שאמרו ז"ל (כתובות קי, ב): 'כל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה, דכתיב (שמואל א כו, יט) כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים', ואין ספק שאם היה שם מלך טוב וישר, היה מונע היציאה ומייסר האיש ההוא, יהיה מה¹¹ שיהיה¹¹.

(ב) ולא עוד אלא¹² ששם האיש אלימלך, שהיה שר וחשוב¹³, ושם אשתו נעמי,

ג. כנפד: מהם. ד. בוד: מי.

הוא השישי, וכן במדרש לקח טוב. עם זאת, ודאי שלפי סדר הדורות כו"ע לא פליגי שהוא היה שישי, ומה שנמנה ברור תשיעי הוא מפני שנדחה ממקומו כדי לסיים ברעב שבו אנו עוסקים, כך שיתכן שרבינו התכוון ששי בזמן].

9. צד נוסף של חטא הנובע מעשיית הנכון בעיני האדם הפרטי, ללא מוחה.

10. כ"ה בכת"י ו, וכן נראה שצ"ל. [בכת"י נ ופ וכן בדפו"ר: 'מוחה ומערער מהם' והיינו מבני המשפחה עצמה. וראה בסוף פירוש רבינו לפסוק ב].

11. יהיה האיש חשוב ככל שיהיה; או: יהיה המצב שבגללו יצא האיש מא"י קשה ככל שיהיה.

12. מלבד החטא שבעצם יציאתו מן הארץ, עוד חטא אלימלך.

13. ע"פ רש"י בראשית לב, ה.

7. פסוקים אלו אינם מובאים במדרש שלפנינו, וייתכן שהופיעו במדרש שהיה לפני רבינו, או שהוסיפן כתוספת ביאור לקשר שבין חטא עבודה זרה לעונש הרעב המגיע בעקבותיו. [במדרש לפנינו דורש על אותו הדור את הפסוק (משלי יט, טו) 'וְנָפַשׁ רָמְיָה תִרְעַב', ואילו היה כן גם בגירסת רבינו יתכן שפירשו כך: 'רָמְיָה' היינו אותם שפרשו משאר העם ועבדו עבודה זרה; 'תִרְעַב' - כפי שמפורש בפסוקי התורה שבעוון עבודה זרה בא רעב לעולם].

8. לשון המדרש: 'וְיָהִי רָעַב בְּאַרְץ. עשרה רעבון באו לעולם: אחד בימי אדם הראשון, אחד בימי למך, ואחד בימי אברהם, ואחד בימי יצחק, ואחד בימי יעקב, ואחד בימי אליהו, ואחד בימי אלישע, ואחד בימי דוד, ואחד בימי שפט השופטים, ואחד שמתגלגל ובא לעולם'. [לגרסא זו הרעב האמור כאן הוא התשיעי ולא השישי; אכן בתרגום כאן

וְשֵׁם שְׁנֵי־בָנָיו | מַחְלוֹן וְכִלְיוֹן אֶפְרָתִים מִבֵּית לָחֶם יְהוּדָה וַיָּבֹאוּ שְׁדֵי־מֹאָב וַיְהִי־שָׁם: ^ג וַיָּמָת אֱלִימֶלֶךְ אִישׁ

פירוש רבי יצחק עראמה

היא היתה אשה גדולה¹⁴ כמו שיצא עליה קול הברה¹⁵ בעיר 'הזאת נעמי' (א), ושם שני בניה מחלון וכליון, אפרתים מבית לחם יהודה, שהיו ודאי נָפְרִים וידועים בשמם, שאם לא כן למה נזכרו¹⁶. שכבר היה בהם הדבר יותר רע ומגונה, וכל שכן אם היו פני הדור¹⁷ מצפים אליהם¹⁸, כמו שאמרו במדרש (רות רבה א, ד): 'ולמה נענש, על שהפיל דמך^ה של ישראל. משל לעשיר שהיה במדינה, והיו בני המדינה בטוחים שאם תבוא שנת בצורת שהוא יכול לכלכלם עשר שנים. כיון שבאת שנת בצורת, ראו שפחתו עומדת בסריקי¹⁹ וקופתה בידה, מיד נפל לבם עליהם. כך אלימלך מגדולי ישראל היה ומפרנסי הדור היה, כיון שבאת שנת בצורת אמר, עכשיו יבואו כל ישראל לפתחי ואין לי יכולת לפרנסם, מיד עמד ויצא חוצה לארץ. מי גרם לו זאת, אלא עין רעה²⁰ שהיתה בו'. עוד שם²¹: 'מה ראה הכתוב להכריז עליו ועל אשתו ועל בניו²², שלא היה בהם מי שמעכב זה על זה מעין רעה אלא שהיו כלם חפצים²³, לפיכך נגזרה גזרה עליהם. ללמדך, בזמן שיש אחד בבית שמעכב זה על זה, הגזרה מסתלקת, עד כאן. והנה היו דְּבָרֵי אלה קרובים.

(ג) וַיָּמָת אֱלִימֶלֶךְ אִישׁ נַעֲמִי. הנה הם יצאו להציל עשרם ואבד העושר ההוא בענין רע²⁴ וקבעו את נפשם²⁵. והנה הוא התחיל בעבירה ואשתו אחריו²⁶, והם

ה. בד: לבן.

14. ע"פ מ"ב ד, ח

15. גיטין פט, א ועוד.

16. רש"י כתב 'אֶפְרָתִים - חשובים... ד"א, בית לחם קרויה אפרת'. מדברי רבינו נראה שסובר כפירושו השני של רש"י, ולכן הוצרך להוכיח חשיבותם מכך שהוזכר שמם.

17. נראה שכוונתו לכלל העם, לפי שסמך דבריו על המדרש בסמוך 'שהפיל לבן של ישראל'.

18. שיפרנסו אותם בשעת הדחק.

19. ה'ערוך' (ערך 'סידקיי') פירש: אוצר של

תבואה.

20. כולם הסכימו מתוך צרות עין שלא לבזבז ממונם לעניים.

21. אינו ברור רבה לפנינו, ועיין ילקוט שמעוני כאן רמז תקצט.

22. להודיע את שמם.

23. בעין הרעה.

24. ע"פ קהלת ה, יג.

25. ע"פ משלי כב, כג; בעזבם את הארץ גרמו למיתתם, כפי שמפרש מיד.

26. שלא מחתה בו, ואדרבה הלכה איתו.